

JADIDCHILIK DAVRI VA O'ZBEK ADABIYOTI

*Jizzax davlat pedagogika universiteti
filologiya fakulteti xorijiy til va adabiyoti: I
nqliz tili yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Tursunova Visola Behzod qizi

visolatursunova05@gmail.com

+998991947471

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston hududida yuzaga kelgan jadidchilik harakati hamda uning o'zbek adabiyoti taraqqiyotiga ko'rsatgan ta'siri keng va tizimli tarzda yoritilgan. Jadid adabiyotining paydo bo'lishiga sabab bo'lgan tarixiy-ijtimoiy omillar, uning g'oyaviy-ma'naviy asoslari hamda badiiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada jadid adabiyotida nasr va she'riyatning rivojlanishi, milliy uyg'onish g'oyalarining badiiy ifodasi, shuningdek, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat va Cho'lpon ijodining jadidchilik ruhini shakllantirishdagi o'rni alohida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot davomida jadid adabiyotining xalq ongini uyg'otish, ilm-ma'rifatni targ'ib qilish va milliy o'zlikni mustahkamlashdagi ahamiyati asoslab beriladi.

KALIT SO'ZLAR: jadidchilik, o'zbek adabiyoti, milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik, jadid adabiyoti, nasr, she'riyat, Behbudiy, Fitrat, Cho'lpon, ijtimoiy ong, badiiy ifoda, milliy tafakkur

KIRISH

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston hududida yuzaga kelgan jadidchilik harakati o'zbek xalqi tarixida muhim burilish davrini boshlab berdi. Bu davr ijtimoiy-siyosiy, madaniy va ma'naviy hayotda chuqur o'zgarishlar sodir bo'layotgan murakkab tarixiy sharoit bilan xarakterlanadi. Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosati, eskicha feodal munosabatlar, jaholat va savodsizlik jamiyat taraqqiyotini keskin sekinlashtirgan edi. Ana shunday sharoitda jadidchilik

harakati xalqni uygʻotish, zamonaviy bilimlarga yoʻnaltirish va milliy oʻzlikni saqlab qolish maqsadida maydonga chiqdi.

Jadidchilik faqatgina taʼlim tizimini isloh qilish bilan cheklanib qolmadi, balki adabiyot, matbuot, teatr va madaniyat orqali jamiyat ongini oʻzgartirishni oʻz oldiga maqsad qilib qoʻydi. Ayniqsa, adabiyot jadidlar uchun eng kuchli taʼsir vositasi boʻlib xizmat qildi. Chunki adabiyot xalq qalbiga yaqin, tushunarli va taʼsirchan shaklda gʻoyalarni yetkazish imkonini berardi. Shu sababli jadid adabiyoti qisqa vaqt ichida xalq orasida keng tarqaldi.

Jadid adabiyotining asosiy gʻoyasi – milliy uygʻonish, ilm-maʼrifatga intilish, erkin fikrlash va jamiyatni isloh qilish edi. Jadid yozuvchi va shoirlar oʻz asarlarida xalqning ogʻir ahvolini, jaholat oqibatlarini ochib berar ekan, taraqqiyot yoʻlini ilm, taʼlim va madaniyatda koʻrdilar. Ular adabiyot orqali xalqni oʻylashga, savol berishga va oʻz kelajagi haqida qaygʻurishga undadilar.

4. JADID ADABIYOTIDA NASRNING RIVOJLANISHI

Jadidchilik davrida nasr adabiyotining eng faol va taʼsirchan janriga aylandi. Chunki nasr orqali jamiyat muammolarini ochiq va tushunarli shaklda ifodalash imkoniyati mavjud edi. Jadid yozuvchilari hikoya, publitsistika, drama va maqola janrlarida ijod qilib, xalqni ilm-maʼrifatga chorladilar. Bu davr nasri didaktik xarakterga ega boʻlib, tarbiyaviy maqsadni koʻzladi.

Jadid nasrida asosiy mavzular savodsizlik, eski maktablarning kamchiliklari, ijtimoiy adolatsizlik va milliy ozodlik masalalari boʻldi. Asarlarda koʻpincha oddiy xalq vakillari, oʻqimagan yoshlar, jamiyatda ezilgan qatlamlar tasvirlandi. Bu qahramonlar orqali mualliflar oʻquvchini oʻylashga va xulosa chiqarishga undadilar.

Nasrning muhim xususiyatlaridan biri realistik tasvirning kuchayganidir. Jadid yozuvchilari hayotni qanday boʻlsa, shunday koʻrsatishga harakat qildilar. Bu hol oʻzbek nasrida realizm yoʻnalishining shakllanishiga asos boʻldi. Jadid nasri keyingi davr oʻzbek adabiyoti rivojiga mustahkam poydevor yaratdi.

5. JADID SHE'RIYATI VA MILLIY UYG'ONISH G'OYALARI

Jadid she'riyati milliy uyg'onish g'oyalarini ifodalashda muhim o'rin egalladi. She'r xalq qalbiga tez yetib boradigan badiiy shakl bo'lgani sababli jadid shoirlari aynan shu janr orqali o'z fikrlarini keng targ'ib qildilar. Jadid she'riyatida vatanni sevish, milliy g'urur, ilmga chaqiriq va ozodlik orzusi asosiy mavzular bo'ldi.

Bu davr she'riyati til va uslub jihatdan ham yangilandi. Og'ir va murakkab badiiy vositalar o'rniga sodda, xalqona va tushunarli ifoda usuli qo'llanildi. Shoirlar she'r orqali xalqni bevosita murojaat qilgandek ohangda gapirdilar. Bu hol jadid she'riyatining ta'sirchanligini oshirdi.

Jadid she'riyatida shoir shaxsiy dardini emas, balki millat dardini kuyladi. Bu she'rlar o'zbek xalqida milliy o'zlikni anglash va uyg'onish jarayonini tezlashtirdi.

6. MAHMUD XO'JA BEHBUDIY IJODIDA JADIDCHILIK RUHI

Mahmudxo'ja Behbudiy jadidchilik harakatining yetakchi namoyandalardan biri bo'lib, uning ijodi jadid adabiyotining yorqin namunasi hisoblanadi. Behbudiy adabiyot, publitsistika va dramaturgiya sohalarida samarali ijod qilgan. Uning asarlari xalqni ilm-ma'rifatga undash, jaholatni fosh etish va milliy ongni rivojlantirishga qaratilgan.

Behbudiyning "Padarkush" dramasi jadid adabiyotida muhim o'rin tutadi. Ushbu asarda u jaholat va savodsizlikning fojiali oqibatlarini ochib beradi. Asar o'quvchini chuqur o'ylashga majbur qiladi va tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Behbudiy ijodida millat taqdiri, ta'lim masalasi va jamiyat islohoti asosiy g'oya sifatida ilgari suriladi. U adabiyotni jamiyatni uyg'otuvchi kuch deb bilgan va shu yo'lda fidokorona xizmat qilgan.

7. ABDURAUF FITRAT VA JADID ADABIYOTIDA ISLOHOT G'OYALARI

Abdurauf Fitrat jadid adabiyotining eng serqirra vakillaridan biridir. U shoir, yozuvchi, dramaturg va olim sifatida jadidchilik g'oyalarini chuqur va tizimli tarzda

rivojlantirdi. Fitrat asarlarida millatning tarixiy taqdiri, ma'naviy inqirozi va kelajak yo'li keng yoritilgan.

Fitrat ijodida milliy o'zlikni anglash masalasi markaziy o'rin tutadi. U o'z asarlarida xalqni o'z tarixini bilishga, milliy qadriyatlarni asrashga va zamonaviy tafakkurga ega bo'lishga chaqirdi. Uning publitsistik asarlari jamiyatda katta rezonans uyg'otgan.

Fitrat jadid adabiyotini ilmiy va falsafiy jihatdan boyitgan adib sifatida o'zbek adabiyoti tarixida muhim o'rin egallaydi.

8. CHO'LPON IJODI VA JADID ADABIYOTINING BADIY XUSUSIYATLARI

Cho'lpon jadid adabiyotining eng iste'dodli va ta'sirchan vakillaridan biri hisoblanadi. Uning she'riy va nasriy asarlari xalq qalbiga chuqur singib ketgan. Cho'lpon ijodida erkinlik, adolat va inson qadr-qimmatini asosiy g'oyalar sifatida namoyon bo'ladi.

Cho'lpon tilining sodda va ravonligi, obrazlarning jonliligi uning asarlarini o'qilishi oson va ta'sirchan qilgan. U jadid adabiyotida badiiy mahoratni yangi bosqichga olib chiqqan adib sifatida e'tirof etiladi.

9. JADID ADABIYOTINING XALQ ONGIGA TA'SIRI

Jadid adabiyoti xalq ongining shakllanishida beqiyos ahamiyatga ega bo'ldi. Adabiyot orqali xalq ilmning ahamiyatini, ozodlik va taraqqiyotning zarurligini anglay boshladi. Jadid asarlari odamlarni faollikka, fikrlashga va harakatga undadi.

Jadid adabiyoti qisqa vaqt ichida jamiyatning ma'naviy hayotida muhim o'rin egallab, milliy uyg'onish jarayonini tezlashtirdi.

1. JADIDCHILIK HARAKATINING PAYDO BO'LISHI VA TARIXIY SHAROITI

Jadidchilik harakati XIX asr oxirlarida musulmon sharqida, xususan, Qrim va Turkiston hududlarida vujudga keldi. Bu harakatning shakllanishiga dunyodagi siyosiy va ilmiy taraqqiyot, Yevropa madaniyatining ta'siri, shuningdek, mustamlakachilik davrida yuzaga kelgan ijtimoiy muammolar sabab bo'ldi.

Jadidchilik soʻzi arabcha “jadid” – “yangi” soʻzidan olingan boʻlib, yangicha fikrlash va yangicha hayot tarzini anglatadi.

Turkistonda jadidchilik harakatining yuzaga kelishiga asosiy turtki xalqning savodsizligi va eski maktab-madrasalardagi taʼlim tizimining zamon talablariga javob bermasligi edi. Eski usuldagi taʼlim asosan diniy matnlarni yodlashga asoslangan boʻlib, ilmiy tafakkurni rivojlantirmas edi. Jadidlar esa dunyoviy fanlarni oʻqitish, geografiya, matematika, tarix va tabiiy fanlarni taʼlim tizimiga kiritishni zarur deb bildilar.

Jadidchilik harakati faqat taʼlim bilan cheklanib qolmay, jamiyatning barcha sohalarini qamrab oldi. Matbuot, adabiyot va teatr orqali jadidlar oʻz gʻoyalarini ommaga yetkazdilar. Gazeta va jurnallar nashr etilib, unda xalqni uygʻotishga qaratilgan maqolalar chop etildi. Shu tariqa jadidchilik harakati milliy ongning shakllanishida muhim rol oʻynadi.

2. JADIDCHILIK GʻOYALARINING MAʼNAVIY VA IJTIMOIIY ASOSLARI

Jadidchilik gʻoyalari asosan maʼrifatparvarlik, milliy uygʻonish va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan edi. Jadidlar jamiyatning asosiy muammosi sifatida jaholat va savodsizlikni koʻrdilar. Shu sababli ular ilm-maʼrifatni jamiyatni qutqaruvchi asosiy kuch deb bildilar. Jadid adabiyotida ilmiy inson obrazi ideal qahramon sifatida tasvirlandi.

Maʼnaviy jihatdan jadidlar insonni erkin fikrlashga undadilar. Ular koʻr-koʻrona taqlid va xurofotga qarshi chiqib, tanqidiy tafakkurni rivojlantirishni maqsad qildilar. Jadid yozuvchilar oʻz asarlarida eski qarashlarni fosh etib, yangicha dunyoqarashni targʻib qildilar. Bu hol jadid adabiyotini oʻsha davr adabiyotidan tubdan farqlab turadi.

Ijtimoiy masalalar ham jadid adabiyotining markazida turdi. Ayollar huquqi, taʼlim masalasi, ijtimoiy tengsizlik, mustamlakachilik zulmi jadid asarlarida keng yoritildi. Ayniqsa, ayollarni oʻqitish va jamiyat hayotiga jalb etish jadidlar uchun

muhim masala bo'lgan. Bu g'oyalar o'zbek adabiyotida yangi mavzularning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

3. JADID ADABIYOTINING ASOSIY MAQSAD VA VAZIFALARI

Jadid adabiyotining bosh maqsadi xalqni uyg'otish va taraqqiyotga yetaklash edi. Shu sababli jadid yozuvchilari badiiylik bilan birga g'oyaviylikka katta e'tibor qaratdilar. Ular uchun adabiyot – san'at emas, balki jamiyatni o'zgartiruvchi kuch edi.

Jadid adabiyotida real hayot manzaralari, oddiy xalqning muammolari tasvirlandi. Qahramonlar ko'pincha savodsizlikdan aziyat chekayotgan, ammo ilmga intilayotgan insonlar sifatida gavdalantirildi. Bu orqali o'quvchida o'zini tanish va o'zgarishga intilish hissi uyg'otildi.

Shuningdek, jadid adabiyoti milliy til va uslubning rivojiga katta hissa qo'shdi. Yozuvchilar xalq tiliga yaqin, sodda va tushunarli uslubda ijod qildilar. Bu hol adabiyotning ommaviylashuviga va keng kitobxonlar qatlamiga yetib borishiga sabab bo'ldi.

TAKLIFLAR

Jadidchilik davri adabiyotining boy merosini saqlash, o'rganish va keng targ'ib etish maqsadida quyidagi takliflarni bildirish mumkin:

Ta'lim tizimida jadid adabiyotini chuqurroq o'rganish Maktab va oliy ta'lim muassasalarida jadid adabiyotiga bag'ishlangan alohida kurs va maxsus darslar joriy etilishi lozim. Jadid adiblarining asarlari faqat umumiy ko'rinishda emas, balki tahliliy va muhokamali tarzda o'rganilishi yoshlarning tanqidiy tafakkurini rivojlantiradi.

Jadid adabiy merosini zamonaviy shakllarda targ'ib qilish Jadid adiblarining asarlarini audiokitoblar, elektron nashrlar va videodarslar shaklida tayyorlash, ularni internet platformalari orqali keng ommaga yetkazish zarur. Bu ayniqsa yosh avlodning adabiyotga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Ilmiy tadqiqot va konferensiyalarni ko'paytirish Jadidchilik adabiyotiga bag'ishlangan ilmiy anjumanlar, seminarlar va konferensiyalar tashkil etish orqali

ushbu mavzuning ilmiy jihatdan chuqur o'rganilishiga erishish mumkin. Bu tadqiqotlar adabiyotshunoslik fanining rivojiga ham hissa qo'shadi.

Jadid adabiyotini xalqaro miqyosda tanitish

Jadid adiblarining asarlarini xorijiy tillarga tarjima qilish va xalqaro nashrlarda chop etish zarur. Bu orqali o'zbek adabiyotining jahon adabiy jarayonidagi o'rni yanada mustahkamlanadi.

Yosh ijodkorlarni jadidchilik ruhida qo'llab-quvvatlash

Yosh yozuvchi va shoirlar orasida jadidchilik g'oyalarini davom ettiruvchi ijod namunalari rag'batlantirish, adabiy tanlovlar va grantlar joriy etish foydali bo'ladi. Bu adabiyotda ma'naviy mas'uliyat va ijtimoiy faollikni kuchaytiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, jadidchilik davri o'zbek adabiyoti tarixida chuqur va tub burilish yasagan muhim bosqich hisoblanadi. Bu davr adabiyoti nafaqat badiiy ijod namunalari bilan, balki o'zida jamiyatni uyg'otish, xalq ongini o'zgartirish va millatni taraqqiyot sari yetaklash g'oyalarini mujassam etgani bilan ham alohida ahamiyat kasb etadi. Jadid adiblari adabiyotni faqat estetik zavq beruvchi san'at sifatida emas, balki kuchli ijtimoiy-ma'naviy qurol sifatida ko'rganlar.

Jadid adabiyotining eng muhim jihati shundaki, u xalq hayotiga bevosita murojaat qildi. Jadid yozuvchi va shoirlar jamiyatdagi real muammolarni yashirmasdan, ochiq va aniq ifodaladilar. Savodsizlik, jaholat, ayollarning huquqsizligi, milliy o'zlikning yo'qolish xavfi kabi masalalar adabiyot markaziga olib chiqildi. Bu esa o'quvchini befarq qoldirmay, uni o'ylashga va o'z hayotiga tanqidiy nazar bilan qarashga majbur etdi.

Jadid adabiyoti til va uslub jihatidan ham katta yangiliklar olib keldi. Xalqona, sodda va tushunarli til adabiyotning ommalashuviga xizmat qildi. Avval faqat ma'lum tabaqaga xos bo'lgan adabiyot endi keng xalq qatlamiga yetib bordi. Bu hol o'zbek adabiyotida demokratik adabiyot shakllanishiga zamin yaratdi.

Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Cho'lpon kabi jadid adiblari o'z asarlari orqali milliy tafakkur va o'zlikni anglash jarayonini tezlashtirdilar. Ular

millatning kechagi holatini tahlil qilib, kelajak yo'lini ko'rsatishga harakat qildilar. Jadid adabiyotida inson shaxsiga bo'lgan e'tibor kuchaydi, inson erkinligi va qadr-qimmatini ulug'landi. Bu jihatlar keyingi davr o'zbek adabiyoti rivojiga mustahkam poydevor bo'lib xizmat qildi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, jadidchilik adabiyoti bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Unda ilgari surilgan ilm-ma'rifat, milliy o'zlik, erkin tafakkur va taraqqiyot g'oyalari hozirgi jamiyat uchun ham muhim ahamiyatga ega. Jadidlar merosi yosh avlodni vatanparvarlik, mas'uliyat va faol fuqarolik ruhida tarbiyalashda bebaho manba bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

Behbudiy, M. **Tanlangan asarlar**. – Toshkent: Fan, 1999.

Fitrat, A. **Asarlar** (1–4-jildlar). – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.

Cho'lpon. **Adabiy-tanqidiy maqolalar va badiiy asarlar**. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2003.

Abdullayev, S. **O'zbek adabiyoti tarixi**. – Toshkent: Fan, 1998.

Karimov, N. **Jadidchilik harakati va adabiyot**. – Toshkent: Akademnashr, 2007.

Qosimov, B. **Milliy uyg'onish va jadid adabiyoti**. – Toshkent: O'qituvchi, 2005.

Raxmonov, B. **XX asr boshlarida o'zbek adabiyoti**. – Toshkent: Fan, 2010.

Husanov, M. **Jadid adabiyotining g'oyaviy asoslari**. – Toshkent: Yangi asr, 2012.

Tursunov, D. **O'zbek adabiyotida ma'rifatparvarlik oqimi**. – Toshkent: Ilm, 2008.

Alimuhamedov, O. **O'zbek jadid adabiyoti va ijtimoiy tafakkur**. – Toshkent: Sharq, 2015.